

A-52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1992 (3)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1992 (3)

STILUS

3

Toimetajad: Ülle Tamla ja Valter Lang

Eesti Arheoloogiaselts

Tallinn 1992

Koostaja: Valter Lang
Kaanekujundus: Priit Herodes
Makett: a/s "HumP"

Toimetus: Rütli 6, Tallinn EE 0101, Eesti
tel.: 601-682

© 1992 Eesti Arheoloogiaselts

TARTU ÜLIKOOL.
RAAMATUKOBU

Valter Lang

MUINASPÖLLUD SAHA-LOOL

1. Avastus

Oli 1992. aasta 2. mai varajane hommikutund. Kolm Ajaloo Instituudi töötajat, J. Peets, R. Visnap ning käesolevate ridade autor, otsisid uusi muistiseid Maardu järve ääres, praeguse Liivamäe küla ümbruses. Eriti suuri lootusi edule neil ei olnud, kuna kogu Tallinna ümbrus on juba üsna põhjalikult läbi "kammitud" ning kõik avastatud muistised registreeritud. See inventeering võeti ette seoses rahvusvahelise projektiga *Environment and Cultural Heritage in the Baltic Region*, milles Maardu järv ja selle lähiümbrus on üheks detailuurimise objektiks. Järves olid geoloogid teinud juba ridamisi puurauke, olles saanud väga huvitavat informatsiooni nii veekogu arengu kui ka inimõju kohta ümbritsevale maastikule, ent järve lähedusest ei teatud ühtegi arheoloogilist muistist. Üksnes Maardu järvest põhja pool, Kroodi oja kaldal, oli enne viimast sõda avastatud varaneoliitiline asulakoht, kuid tänapäevaks oli hävinud seegi. Et järv on pakkunud väga soodsaid võimalusi elatise hankimisel nii kiviajal kui hiljemgi, siis keskenduti seekordsel uurimisreisil eeskätt asulakohtade otsingule.

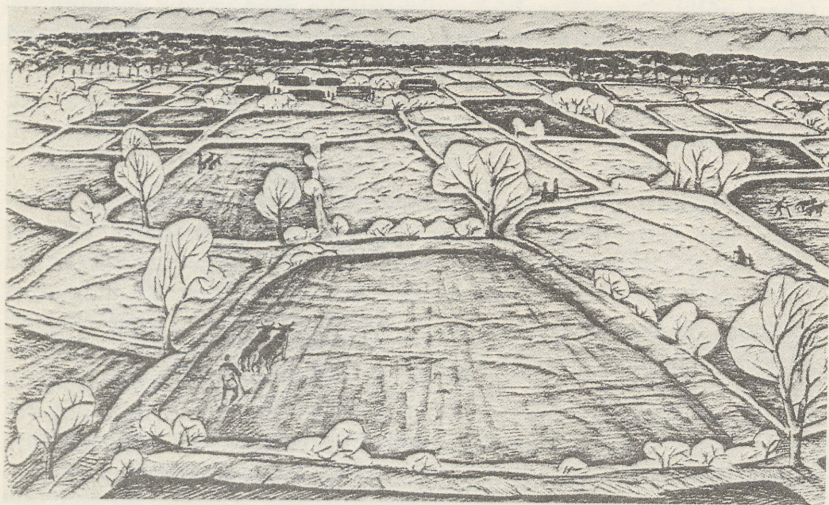
Olgu siinkohal öeldud, et asulakohti leidsimegi sellel päeval mitu, ent need kõik asusid ida pool Maardu järve, Allika bussipeatuse lähedal. Liivamäe küla kandis aga esialgu midagi huvipakkuvat silma ei hakanud. Olime jõudnud vanadest paeaukudest ja sõjaaegsetest kaevikutest ulatuslikult lõhutud loopealsele. 17. sajandi kaardi põhjal otsustades kuulusid need maad vanasti Saha külale ja neid kasutati karjamaana. Nüüd paistsid taamal suured kivi- ja mullahunnikud, mis olid kokku aetud gaasitrassi süvendamisel. Selge! Siin pole meil enam midagi teha, kõik on juba lõhutud - nentisime nukralt ja pöördusime minekule. Ning siis järsku hakkas süda rinnus puperdama. Madal hommikupäike heitis selja tagant tugevaid varje ning meie ette joonistusid piklikud rööbiti jooksvad tumedad viirud. Selised viirud tekkisid madalate, nelja-viie meetri laiuste vallide taha, mis pealt olid kaetud samasuguse rohumättaga nagu kogu ümbritsev

maastikki. Vastu kevadist päikest tulles polnud me neid enne tähele pannud, kuid nüüd olid nad selgelt nähtavad.

Need madalad vallid ei paiknenud üksteise suhtes mitte ainult rööbiti, vaid ka risti ja põiki, moodustades nõnda erinevaid, ruudu-, ristküliku-, kolmnurga- või trapetsikujulisi alasid. Viimased asusid tihedalt üksteise kõrval, meenutades kaugemalt vaadates mesilasjärge. See oli midagi ainulaadset, mida meie silm ei olnud veel maastikul näinud! Küll aga meenusid kohe arjukad pildid Skandinaavia ja Lääne-Euroopa arheoloogiaramatutest ning kõigile varase maaviljeluse uurijatele tuntud sõnapaar: "keldi põllud".

2. Ekskurss

"Keldi" põllud (ingl. *"Celtic" fields*) on Lääne- ja Põhja-Euroopas kõige vanem seni teadaolev, visuaalselt tänapäeva maastikulgi jälgitav põllusüsteem. Jääneid nendest põldudest on avastatud Rootsis (eriti Ojamaal), Taanis, Põhja-Saksamaal, Madalmaades, Inglismaal jm. (Carlsson 1979; Müller-Wille 1965; Zimmermann 1976; Widgren 1983). Keldi põllud on kõikjal suhteliselt ühetaolised: madalate ja laiade vallidega ümbritsetud erikujulised (kõige sagedamini neli-

Joon. 1. Nii võisid omal ajal välja näha keldi põllud (Carlsson 1979 põhjal).

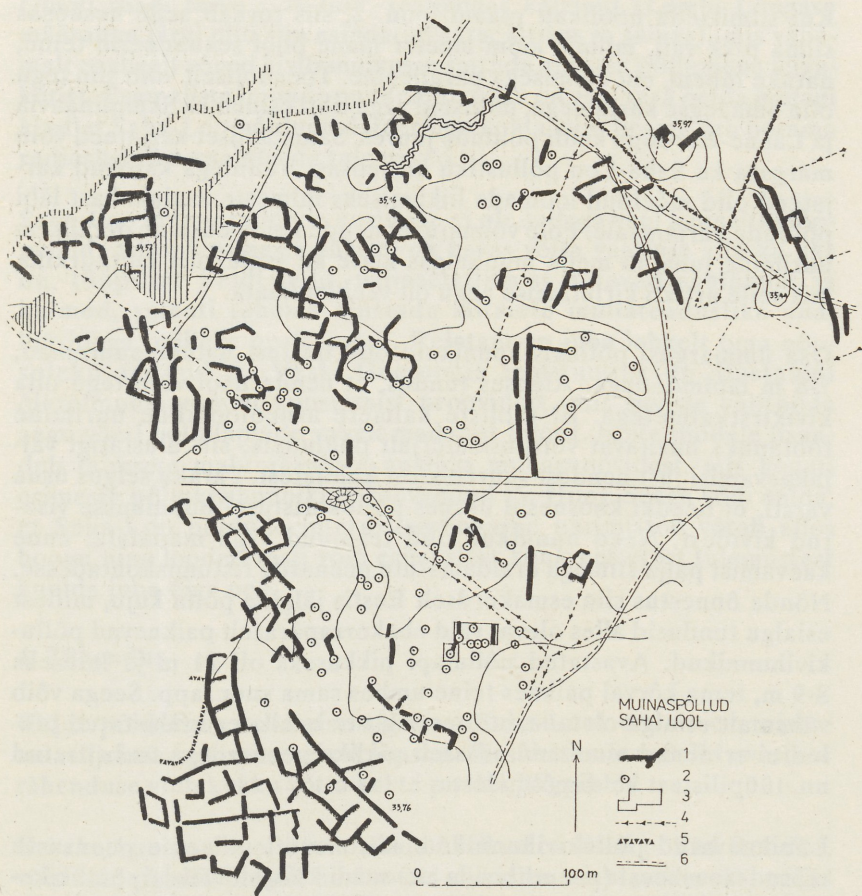
Fig. 1. The Celtic fields by D. Carlsson (1979).

nurksed) põllulapid, mis paiknevad kärjetaoliselt üksteise kõrval (joon. 1). Põllulappide arv ja suurus võib olla väga erinev; tavaliselt on nende pikkuseks 30-40 m ja laiuks 20-30 m, kuid on ka väiksemaid ja tunduvalt suuremaid põlde. Olenevalt ühe või teise põllustiku säilivusastmest võib nendega kaetud ala suurus samuti olla väga erinev, ulatudes mõnest kuni mõnesaja ja isegi mõne tuhande hektarini (Carlsson 1979, 31 jj.; Küstengebiet 1984, 246; Müller-Wille 1965, 41 jj.). Mõningate uurijate arvates esindavad keldi põllud ekstensiivse maaharimisviisi lõppjärku, kus maakasutus ja -omandus olid juba teataval määral fikseeritud (Widgren 1983, 9). Kirjeldatav põllusüsteem on peaaegu kõikjal dateeritud hilispronksiaega ning eelrooma rauaajaga; 2.-3. sajandi paiku jäetakse keldi põllud maha.

Eestis on esiajaloolist maaharimist uuritud pisteliselt juba mitukümme aastat. Siiani on kaevatud peamiselt madalaid ümmargusi põllukivihunnikuid, mille puhul endisaegsete põllulappide kuju, asendi ja suuruse kohta andmeid pole saadud. 1982. aastal avastati esimesed peenardega ümbritsetud põllud Rebalas, mis üksipulgi meenutavad eelpoolkirjeldatud keldi põlde (Lõugas 1992, joon. 3; Paaver 1984). Rebalas on muistseid põllulappe säilinud alla kümne ning nad paiknevad eelrooma rauaajal rajatud kivist kalmete läheduses. Ühest põllupeenrast saadud radiosüsiniku proov andis põldude vanuseks 2020±60 aastat, seega 1. sajandi e.Kr. (Lõugas & Selirand 1989, 152).

3. Uurimine

Juba maikuu lõpul alustati vastavastatud põldude uurimist Saha-Lool ning seda jätkati vaheaegadega ka juunis ja juulis. Kõrvuti arheoloogiliste kaevamistega plaanistati kogu põldudega kaetud ala (seda tegi Tartu Ülikooli üliõpilane A. Unt, vt. joon. 2). Selgus, et põldude all on siin praegu üle 22 ha. Et välitööde käigus avastati üksikuid põllupeenraid ka väljaspool joon. 2 kujutatud ala, nii idakuu ka edela pool, siis on ilmne, et põldude kasutamise ajal oli nendega hõlmatud märksa suurem territoorium, ühtekokku ehk 40-50 ha ringis. Sellel alal fikseeriti üle 180 omaaegse põllulapi, mis olid kas tervenisti või osaliselt piiratud piklike põllupeenardega või põllupeenra ja ümmarguste põllukivihunnikutega. Nimelt võis siin-seal piklike peenarde vahel näha ka 3-5 m läbimõeduga ümmargusi põllukivihunnikuid, nagu neid teatakse rohkesti väga mitmel pool Ees-

Joon. 2. Muistsete põldude jääned Saha-Lool. 1 piklik põllupeenar, 2 ümmargune põllukivihunnik, 3 1992. aasta kaevand, 4 matunud kiviaiad, 5 säilinud kiviaiad, 6 põllutee.

Fig. 2. Remains of ancient fields at Saha-Loo. 1 field-baulk, 2 clearance heap, 3 excavation area of 1992, 4 buried stone walls, 5 preserved stone walls, 6 field path.

tis. Piklikke põllupeenraid loetleti üle 240, ümmargusi kivihunnikuid poole vähem.

Kui silmitseda hoolikalt plaani joon. 2, siis torkab selle keskosas silma pikk vall, millele mõni meeter lääne pool sekundeerib teine, natuke lühem, ent eelmisega paralleelne. Tõenäoliselt võib siin tegu olla omaaegse karjateega, milliseid väga tihti esineb ka Skandinaavia ja Lääne-Euroopa keldi põldude juures. Samalaadset karjateed võib märgata ka Saha-Loo põllustiku kirdeosas. Vallidega kaitstud karjateed olid mõeldud loomade liikumiseks inimeste asulakohast läbi põldude karjamaale. Pole võimatu, et nende teede edasine detailsem uurimine juhatab meile muuhulgas kätte ka asulakoha kultuurikihi, mis selle artikli kirjutamise aegu oli veel leidmata.

Osa ümmargusi põllukivihunnikuid olid teistest natuke suuremad, 7-8 m läbimõõduga. Alguses tundus, et nende näol võib tegu olla kivistkalmetega. Et taoliste kalmete arheoloogiline uurimine tõotanuks huvitavat võrdlusmaterjali põldudele, siis alustatigi väljakaevamisi just nendest suurematest kuhilatest. Paraku selgus üsna varsti, et needki koosnesid üksnes põllukoristusel hunnikusse visatud kividest. Need hunnikud olid tekkinud väga madalate, enne kaevamisi palja silmaga eraldamatute peenarde ristumiskohtadesse. Nõnda õnnestus siin esmakordselt Eestis jälgida põllu kuju, millest esialgu tundusid alles olevat vaid ebakorrapäraselt paiknevad põllukivihunnikud. Avastatud põllulapi pikkuseks oli 21 m ja laiuks 8-9 m, tema kõrval paiknes teine umbes sama suur lapp. Seega võib vähemalt esialgu oletada, et ümmarguste kuhilatega tähistatud põllud ei erinenud nimetamisväärselt piklike peenardega ümbritsetud nn. tüüpilistest keldi põldudest.

Läbikaevatud põllukivihunnikute alt, samuti mõnesse peenrasse tehtud transheest (peenrakivide alt) saadi kõikjalt väikesi sõetükikesi. Need olid jäänud sinna esimesest alepõletamisest ning kivide alla mattununa säilinud tänapäevani. Sõetükid koguti hoolega kokku ning esitati dateerimiseks C-14 meetodil. Artikli kirjutamise ajaks olid teada kahe esimese proovi tulemused. Neist ühe vanuseks kujunes 2530±40 aastat (arvestades dendroparandusi: 800-750, 720-530 e.Kr.) ja teise vanuseks 2410±50 aastat (765-395 e.Kr.). Mõlemad proovid analüüsis R. Rajamäe TA Geoloogia Instituudi laboris.

Mingeid leide põllukivihunnikute kaevamisel ei saadud, kui mitte arvestada mõnda inimkæe poolt töödeldud kvartsikildu. Need võisid pärineda kiviaja asulakohast, mille kultuurkihti me üles ei leidnud. Ometi saadi terve rida luid, sealhulgas kalaluid (Lembi Lõugase määranu järgi olid siin esindatud särg, latikas ja säinas), mis vähemalt osaliselt võisid kihunnikusse sattuda muistse põllumehe leivakotist. Esemeliste leidude puudumise tõttu on veel vara öelda midagi kindlat Saha-Loo põldude dateeringu kohta, siin peame ära ootama radiosüsiniku analüüside tulemusi.

Saha-Loo muinaspõldude uurimine ei ole sellega veel kaugeltki lõppenud. Käesoleva aasta sügisel on kavas võtta vaatluse alla ka üks nn. tüüpiline keldi põld, väljaselgitamist ootavad asulakoht ja kalmed, samuti tahame alustada mitmete mullateaduslike analüüsidega, milleks professor L. Reintam on juba lahkelt oma nõusoleku andnud. S. Veski Geoloogia Instituudist on alustanud õietolmudiagrammi koostamist proovidest, mis suviste välitööde aegu võeti põllulappide vahelt madalast lohist. Neile töödele lisandub taimsete makrojäänuste analüüs mullaproovidest, mis koguti esimeste põllukivihunnikute kaevamisel (S. Hiie). Seega võib öelda, et Saha-Loo põldude interdistsiplinaarne uurimistöö võtab alles hoogu ning loodetavasti võib esimestest konkreetsetest tulemustest kuulda juba õige pea.

4. Tähendus

Keldi põldude avastamise tähtsust Saha-Lool on meie muistse maaviljeluse uurimise seisukohast raske ülehinnata. Selle avastuse tähenduse võib kokku võtta kahte punkti järgmiselt.

Esiteks, kuni meile olid teada vaid üksikud taolised põllud Rebalas, võis neid pidada lihtsalt huvitavaks erandiks, ainulaadsuseks, millel ei pruukinud olla erilist tähtsust siinsete maakasutussüsteemide arengule. Saha-Loo põllud aga osutasid esmakordselt võimalusele, et keldi põllud on olnud vähemalt Põhja-Eestis laialdasemalt tuntud, kui mitte öelda, et üldlevinud süsteem. Mainitud võimaluse muutsid veendumuseks selle suve uued avastused, millest mõni sõna allpool.

Teiseks, kuna ka Saha-Loo puhul leidis C-14 analüüsidega kinnitust keldi põldude üldine dateering, s.o. ajavahemik nooremast pronksiajast vanema rooma rauaajani, siis on kadunud põhi alt senistel tõekspidamistel, et põlluharimise areng Eestis oli tol ajal pikki sa-

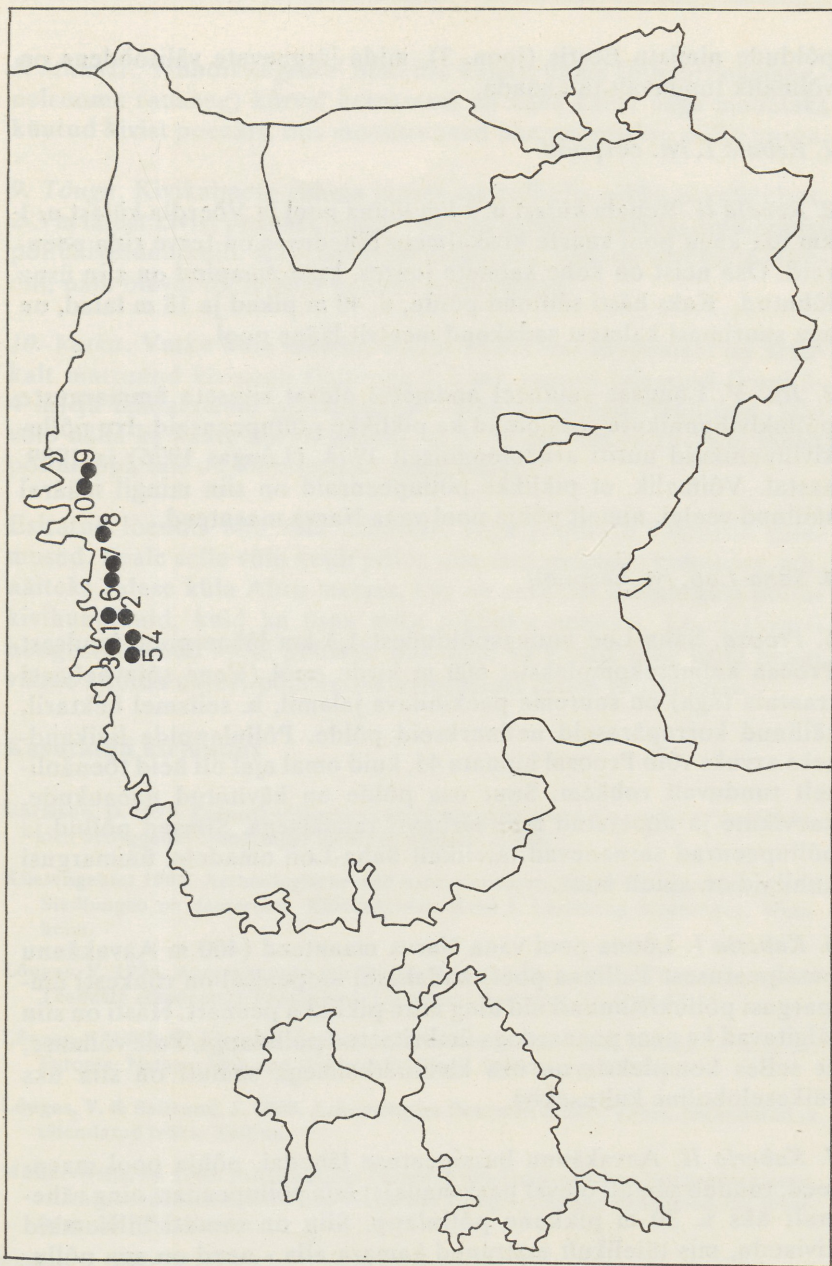
jandeid maas näiteks Kesk-Rootsist või muust Skandinaaviast. Nüüd on ilmne, et samasugune maakasutussüsteem kui Lääne-Euroopas ja Skandinaavias (ning järelikult ka maaharimisriistad ja viljeldavad kultuurid) oli enam-vähem samal ajal levinud ka Eestis. Kui laialdased alad Eestis sellest hõivatud olid, selgub edasistest avastustest, kuid tõenäoliselt saab jutt olla peamiselt vaid Põhja- ja Lääne-Eesti rannikuvööndist.

Saha-Loo põldude edasine uurimine võimaldab aga vastuse leida veel mitmele ja mitmele küsimusele. Siin on võimalik põhjalikumalt uurida piklike põllupeenardega ümbritsetud põllulappide ning ümarmarguste põllukivihunnikutega tähistatud põldude omavahelisi seoseid ja võimalikke ajalisi erinevusi. Mujal maailmas nad tavaliselt koos ei esine, kuigi mõlemad muistiseliigid on tuntud (Widgren 1987, 65). Kui Saha-Lool õnnestuks väljaselgitada ka asulakoht ja kalmed, siis oleks Eestis esmakordselt võimalik detailselt uurida nii varast asustuskompleksi koos põldude, karjateede ja karjamaade paiknemisega ning meie ettekujutus toleaeegsest asustusviisist täieneks märgatavalt. Lisaks nimetatagu siinkohal veel interdistsiplinaarse uurimistöö võimalusi, millest põgusalt oli juttu eespool.

5. Uued avastused

Lugeja võib ju küsida, et kui keldi põllud meil omal ajal nõnda üldlevinud süsteem oli, miks neid siis nii vähe teada on? Antud küsimusele on raske vastata, kuid tõenäoliselt on asi lihtsalt selles, et neid põlde pole osatud meil seni otsida ega maastikul käies täheleegi panna. Teine seletus on see, et nendes kohtades, kus ka hiljem maad hariti, on põllupeenrad hävinud. Nagu muu maailma kogemus näitab, on selliseid tänapäeva põldudel asuvaid keldi põlde võimalik avastada üksnes aerofotografeerimise teel. Eestis seda meetodit seni kasutatud ei ole, kuivõrd okupatsioonivõimud keelasid rangelt ära igasuguse õhust pildistamise. Seetõttu võib prognoosida, et juba lähiaastatel kasvab teadaolevate keldi põldude hulk Eestis tunduvalt, seda muidugi siis, kui neid enne sihipäraselt otsima on asutud. Kõige perspektiivikam ja lihtsam on otsida keldi põlde kohtadest, mis hilisemast maaharimisest puutumata on jäänud.

Et eeltoodu ei ole lihtsalt spekulatsioon, seda kinnitas mitu uut keldi põldude leidu möödunud suvel. Esitame nendest siinkohal lühiloetelu ning lisame ka varem teadaolnud. Selliselt saame esimese keldi

Joon. 3. Teadaolevad keldi põllud Eestis.

Fig. 3. The known Celtic fields in Estonia.

põldude nimistu Eestis (joon. 3), mida järgnevate välitöödega on võimalik tunduvalt täiendada.

1. Rebala I. /vt. eespool/

2. Rebala II. Rebala külast u. 1 km lõuna pool ja Võerdla külast u. 1 km ida-kagu pool suurte kivekalmete läheduses on terve rida peenraid. Osa neist on kohe kalmete juures, kuid maapind on siin üsna lõhutud. Kaks hästi säilinud põldu, u. 40 m pikad ja 18 m laiad, on aga suurimast kalmest sadakond meetrit lääne pool.

3. Iru. V. Lõugase suulistel andmetel olevat siinsete ümmarguste põllukivihunnikute seas olnud ka piklikke põllupeenraid. Iru põllukivihunnikuid uuriti arheoloogiliselt 1974. (Lõugas 1976) ja 1989. aastal. Võimalik, et piklikke põllupeenraid on siin mingil määral säilinud veelgi, nimelt põhja pool vana Narva maanteed.

4. Saha-Loo. /vt. eespool/

5. Proosa. Saha-Loo muinaspõldudest 1,3 km lääne pool, kuulsast Proosa kalmetekompleksist 600 m kirde pool (Vene sõjaväebaasi traataia taga) on suurema paekihilava jalamil, u. seitsmel hektaril, säilinud korrapäraseid nelinurkseid põlde. Põllulappide ligikaudseks arvuks võib Proosal hinnata 45, kuid omal ajal oli neid tõenäoliselt tunduvalt rohkem. Suur osa põlde on hävitatud paeaukude, kaevikute ja nimetatud militaarbaasi rajamisega. Siinsed põllud ja põllupeenrad sarnanevad täielikult Saha-Loo omadele, ümmargusi kuhilaid on ainult kuus.

6. Kaberla I. Lõuna pool vana Narva maanteed (400 m Aavakännu bussipeatusest Tallinna pool) kadakasel loopealsel on rohkesti ümmargusi põllukivihunnikuid ning mitu piklikku peenart. Hästi on siin jälgitavad ka paar peenardega ümbritsetud põllulappi. Pole võimatu, et selles kompleksis on üks kivekirstkalmegi, samuti on siin üks väikeselohuline kultusekivi.

7. Kaberla II. Aavakännu bussipeatuse lähedal, põhja pool maanteed, tundub samuti olevat paar madalat laia põllupeenart ning vähemalt üks u. 30 m pikkune põllulapp. Siin on samuti hilisemaid kiviaedu, mis täielikult mattunud kamara alla - need on aga põllupeenardest märksa kitsamad, pikemad ja sirgemad.

8. *Muuksi*. "Hundikangrute" nimelise kalmerühma (hilispronksiaeg - eelrooma rauaaeg) kõrval heinamaal on näha kahte väga madalaks küntud kivist peenart, mis moodustavad ühe nelinurkse põllu nurga.

9. *Tõugu*. Kivikalmete rühma juures on neli-viis pikka paralleelset, 2-3 m laiust kivist peenart, samuti on siin arvukalt väikesi ümmargusi põllukivihunnikuid. Ka teisel pool maanteed, vanade varemete lähedal, näib olevat nii mõnigi peenar ja põllulapp.

10. *Vatku*. Vatku küla lähedal avaral kadakasest loopealsel on arvukalt mattunud kiviaedu (laiusega 1-2 m), samuti laiemaid (kuni 3-4 m) ja madalamaid põllupeenraid ning ümmargusi kuhilaid. Siin võib näha ka kahte kõrvutiasuvat, u. 35 m pikkust ja 15-16 m laiust põllulappi, mis on ümbritsetud peenardest.

Esitatud loendis olid vaid esimeste, väga põgusate vaatluste tulemused. Peale selle võib keldi põlde olla veel paljudes kohtades, mh. näiteks Jalase küla Abru metsas, kus on arvukalt ümmargusi põllukivihunnikuid, kuid ka üsna mitu piklikku peenart. Loodetavasti hoogustub nüüd keldi põldude uurimine ka Eestis ning üsna peagi võime kuulda uutest põnevatest avastustest selles valdkonnas.

Kasutatud kirjandus

Carlsson, D. 1979. Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern. Visby.

Küstengebiet 1984. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet. Band I. Ländliche Siedlungen. Weinheim.

Lõugas, V. 1976. Ausgrabungen der Steingräber und Flurrelikte in Iru. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, Nr. 1, 48-52.

Lõugas, V. 1992. The Rebala Agricultural Protection Zone near Tallinn. - PACT 37. Estonia: Nature, Man and Cultural Heritage. Strasbourg, 157-162.

Lõugas, V. & Selirand, J. 1989. Arheoloogiga Eestimaa teedel. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn.

Müller-Wille, M. 1965. Eisenzeitliche Fluren in den festländischen Nordseegebieten. - Landeskundliche Karten und Hefte der Geographischen Kommission für Westfalen, Heft 5. Münster.

Paaver, E. 1984. Rebala lugu. - "Sirp ja Vasar", 23. 11.

- Zimmermann, H. 1976. Die eisenzeitlichen Ackerfluren - Typ "Celtic field" - von Flögeln-Haselhorn, Kr. Wesermünde. - Probleme der Küstenforschung, 11. Hildesheim, 79-90.
- Widgren, M. 1983. Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden. Stockholm.
- Widgren, M. 1987. Ancient Fields. - Swedisch Archaeology 1981-1985. Stockholm, 57-68.

Laekunud 17. augustil 1992

Valter Lang

Ancient Fields at Saha-Loo

An unique complex of fossil fields was found at Saha-Loo (N 4 in Fig. 3) in May, 1992. This complex consists of so-called "Celtic" fields, surrounded by stone baulks, and of round-shaped clearance heaps as well probable cattle-paths (Fig. 2). The area covered by fossil fields is ca 22 ha now (but it was bigger earlier), the number of preserved or reconstructable fields is more than 180. The archaeological excavations were carried out on two clearance heaps and trenches were dug in some baulks, too. During these excavations, it became evident that fields marked by round-shaped clearance heaps have also been surrounded (at least, in some cases) by very low stone baulks. These baulks were not visible before excavations. The results of radiocarbon analyses are: 2530 ± 40 and 2410 ± 50 B.P. Several interdisciplinary investigations on the Saha-Loo fields have been started in the frames of the project "Environment and Cultural Heritage in the Baltic Region", supported by the Council of Europe PACT Network, Stockholm University and Estonian Academy of Sciences.

Only the Celtic fields at Rebala (N 1 in Fig. 3) and one stone baulk at Iru (N 3) were known before 1992. Now, after two inventories made by author the number of registered Celtic fields in Estonia is 10 (Fig. 3). Without doubt, this number will increase remarkably in the near future.